

Кирилюк Федір Михайлович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-7049-1541>

e-mail: politia@i.ua

«REALPOLITIK» — ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КЛАСИЧНОГО МАКІАВЕЛЛІЗМУ

Резюме

Творчий доробок Н. Макіавеллі був і залишається одним із найбільш суперечливих в історії світової політичної думки. Частина вчених захоплено його цитує і називає початком сучасної політики, інші готові власноруч спалювати його праці через їх «аморальність». Існують і такі тлумачення що він не мав особливого інтересу до філософії та схильності до узагальнення, або ж просто констатував свої положення і фактично ніколи не пробував хоч якось їх обґрунтувати.

Метою даної статті стало виявлення ключових підходів до розуміння понять «макіавеллізм» та «псевдо макіавеллізм» та місце *realpolitik* в цій доктрині.

У статті було визначено, що засновані Н. Макіавеллі ідеї набули свого подальшого розвитку в ряді таких напрямків. По-перше, макіавеллізм, який ми трактуємо як «класичний макіавеллізм». При цьому слід зауважити що сам Макіавеллі допускав відхилення від нього лише в окремих випадках. По-друге, на задній план відходить ставлення мислителя до свого часу і подій як ненормальних для людського суспільства, до характеру боротьби за владу в Італії — гострої, безжалісної і підступної. І цей вид макіавеллізму ми називаємо «спотвореним макіавеллізмом». По-третє, останній вид, який ще називають як «сучасний макіавеллізм» з різноманітними національними, регіональними і етнокультурними проявами. Це викликає потребу подальшого глибокого і всебічного дослідження даної теми.

Ключові слова: макіавеллізм, класичний макіавеллізм, спотворений макіавеллізм, політика.

Вступ

Н.Макіавеллі був і залишається одним із найбільш неоднозначних і суперечливих мислителів в політичній науці. Хтось захоплено його цитує та доводить, що він зміг би вирішити всі проблеми сучасної політики, хтось готовий власноруч спалювати його праці, аби тільки такий «аморальний» мислитель пішов у забуття.

Існують і такі тлумачення що він не мав особливого інтересу до філософії, не мав схильності до узагальнення, або «констатував свої положення і фактично ніколи не пробував хоч якось їх обґрунтувати». Не вдаючись до всебічної підтримки чи спростування або заперечення цих думок, оскільки це вимагає окремого дослідження, зауважимо що більшість із них припускаються однакових помилок: вони вивчають Макіавеллі однобічно на основі вирваних із «Державця» цитат, не цікавляться історією його епохи та забувають, що будь-яка філософія і політична практика погоджується тими часами та тими умовами у яких ця людина жила. Чи актуальне зараз політичне вчення Макіавеллі? Беззаперечно так.

Тому доречніше буде запитати: що б сказав Макіавеллі, глянувши на наші реалії? Цей філософ був впевненим реалістом, він прагнув базуватися виключно на реальних причинно-наслідкових зв'язках, аналізувати події і робити з них висновки, а не підганяти події до певних доктрин, як його попередники. Саме тому картина політики, змальована Макіавеллі, видається нам настільки знайомою. Спиратися на підтверджені факти, бути об'єктивним і неупередженим, чесно змальовувати «подвійне дно» політики — такими залишаються ідеали і сучасного політолога. Отже, залишається завжди актуальним підхід Макіавеллі, його аналітичність, неупередженість, реалізм. А якщо розглядати «макіавеллізм», то все набагато складніше. Це поняття зараз розуміють надзвичайно спрощено, його буквально зводять до вислову «ціль виправдовує засоби» і головне, його прирівнюють до політичного вчення Макіавеллі. Сучасні дослідження показують, що зараз мало хто йде в політику лише через особисту любов до влади та кар'єризм, політична система стала набагато складнішою, «сила поза мораллю» вже, безумовно, не працює. На будь-яку силу є інша стримуюча сила, і політики це розуміють та використовують. До того ж термін «Макіавелліст» у 20 столітті з політичної науки спочатку перекочував до психології — так зараз називають маніпуляторів, егоїстів, владолюбних людей. Існує навіть так звана «Мак-шкала», за якою спеціальні тести визначають схильність людини до «макіавеллізму», вона розроблена на основі контент-аналізу трактату «Державець». За бажанням, це тестування зараз доступне кожному і здається дуже цікавим. Отже, проблема в тому, що розуміння Макіавеллі не змінюються вже понад 500 років. Тому ми маємо чітко розрізняти, де думки та вчення Макіавеллі, а де штучно розроблений

«макіавеллізм», пам'ятати, що він писав для свого століття та своєї країни, адже критичне мислення — запорука успіху сучасного дослідника.

Методи дослідження

Методологію дослідження становить система класичних методів пізнання. Серед них: політологічний — аналіз спеціалізованих наукових джерел; порівняльний — дозволив порівняти різні підходи до трактування терміну «макіавеллізм»; системний підхід, дозволили розглянути вплив вчення Макіавеллі в контексті розвитку політичної науки; історичний — дозволив провести дослідження трансформації розуміння поняття «макіавеллізм». В основу покладено макіавеллістський новаторський метод, який гласить, що не слід підганяти дійсність під канонічні, схоластичні схеми, а, навпаки, виводити дієві політичні принципи керуючись ними та творити політичну історію на основі пізнання реальної дійсності.

Результати

Дослідники творчого доробку Н. Макіавеллі підкреслюють що він був надто практичним, щоб сягнути глибин у політичної філософії, зате у сфері чистої політики рівних йому, за широтою кругозору і прозорливістю щодо загальних тенденцій європейського розвитку, в його час не було.

Живучи в добу, коли старий політичний лад у Європі розпадався, а нові проблеми, що поставали перед державою і суспільством, наростали з неймовірною швидкістю, він узявся витлумачити логіку подій, передбачити неминучі їх наслідки, а також висловити закономірності, які тільки по починали проглядатися в житті новостворюваних націй і яким судилося надалі стати визначальними у їхній політичній діяльності.

Впродовж своєї діяльності Н. Макіавеллі створив основу політичної науки, визначив її предмет, метод і закономірності розвитку. Саме ці елементи політичної науки залишаються поза увагою його критиків.

Спочатку розглянемо сутність наукового доробку Макіавеллі який ми умовно називаємо класичним макіавеллізмом. Н. Макіавеллі є одним із перших політичних філософів, який виділив предмет політичної науки саме як науки про державу та владу. З перших сторінок «Державця» — основного твору мислителя, він вживає поняття «держава» у його сучасному тлумаченні. Поруч із широко відомими до XVI ст. політичними термінами республіка, князівство, королівство, влада, імперія, місто, правління, тиранія, монархія тощо. Н. Макіавеллі вводить і новий політичний термін — *stato* (держава). Цим терміном у нього позначено найбільш загальне поняття держави, держави взагалі, як такої, незалежно від її конкретних форм. Поява цього поняття значною мірою сприяла становленню одного із ключових термінів політичної науки Нової доби — *stato* (держава) [1, р. 180]. Звідси й англійське *State*, французьке *Etat*, іспанське *Estado*. У творах Н. Макіавеллі держава є поняттям ширшим, ніж певний устрій,

форма правління, державний апарат. Держава у теорії Н. Макіавеллі означає політичний стан суспільства, взаємозв'язок владарюючих і підвладних (тобто відносини панування і підкорення), наявність відповідним чином налаштованої, організованої політичної влади, устрій і повноваження вищих органів влади (глава держави, сенат, трибуни, консули, збори тощо) та інших магістратів. Нарешті, наявність юстиції, права, заснованих і відповідним чином оформлених законів. Н. Макіавеллі розглядає державу не як застилу, нерухому структуру в її ієрархічній статиці, що було характерним для Середньовіччя, а в русі, як змінний і динамічний стан, який залежить від співвідношення сил, що змагаються між собою. На відміну від середньовічних уявлень про державу і політичну владу як таких, що надані Богом, Н. Макіавеллі розглядає державу і політичну владу як справу рук людських. Вивчаючи історичну практику, Н. Макіавеллі приходять до висновку, що в основі політичного поведінки людей лежить не християнська мораль, а вигода і сила. Реальне політичне життя немає нічого спільного із християнською мораллю. Тому наукові принципи політичного мистецтва Н. Макіавеллі намагається вивести не із релігійних канонів, а на основі дослідження реальних якостей людини, розкладу і напрямів суспільних сил, інтересів і пристрастей. Обґрунтування політики як досвідної, емпіричної науки завдало відчутного удару по теології та схоластиці.

Завдання політичної науки Н. Макіавеллі вбачає у тому, щоб пояснити дійсний стан промов відштовхуючись від фактичних даних, на основі історичного досвіду, а не впадати в утопічні мрії, ілюзії та догми. Не дійсність слід, на його думку, підганяти під канонізовані схеми, а, навпаки, на основі пізнання реальної дійсності виводити дієві політичні принципи і керуючись ними творити політичну історію. У цьому полягає новаторський характер методології Н. Макіавеллі. Відкидаючи релігійно-схоластичні догми, вчення Н. Макіавеллі стало ланкою, яка об'єднує античне та нове політичні вчення. Слід звернути увагу на те, що Н. Макіавеллі розглядає державу як таку, форма якої визначається її змістом, «матерією». Залежно від кількісного та якісного стану елементів політичних зв'язків утворюються та чи інша форма, структура, організація, визначаються владні повноваження тощо. «Не може одна і та сама форма залишатися незмінною, якщо матерія стала протилежною» [2, с. 125]. Саме тому на «матерію» політичного тіла спрямовано увагу мислителя. Завдання науки він вбачає передусім у тому, щоб виявити стійкі закономірності, їх зв'язок із певним розташуванням політичних сил, нормальні та патологічні процеси у формах держави, причини революцій і так далі. При аналізі політичних форм Н. Макіавеллі розбирає різні фактори, що впливають на їх становлення, розвиток та видозміну: економічні, військові, територіальні, географічні, демографічні, етнічні. Але з численних фактів, які можна спостерігати, він виділяє найбільш значущий сталі відносини та зв'язки. Таким чином

формується ним закономірності політичного життя. Він запроваджує поняття соціального закону — як науково виведеного факту, який засвідчує ту чи ту закономірність подій, а не закону морального — норми, якою керуються люди у рішеннях, що слід робити, а чого не робити. Н. Макіавеллі на основі аналізу реалій життя доводить, що наймогутнішим серед інших стимулом людських дій є інтерес. Прояви його різноманітні, але понад усе цей інтерес визначається бажанням людей набувати і зберігати власне майно, свою власність. Він пише: «Люди швидше пробачатимуть смерть батька, ніж втрату майна»; «Лише після майнових інтересів люди турбуються про честь і почесність» [3, с. 239]. Невичерпний егоїзм людини вимагає заснування державної організації як вищої сили, яка має поставити чіткі межі взаємодії між людьми і звести життя до певних норм. А тому держава є справою людських рук і Бог у її становленні ніякої участі не приймає. Суть держави полягає в забезпеченні підданим безпеки і миру: у внутрішніх справах — це захист власності і особистої безпеки громадянина; у міжнародних — незалежність, яку забезпечує сильна армія. Міць держави визначається рівнем згуртованості суспільства. Ця згуртованість та єднання залежать від ступеня розвитку єдиної мови, спільних традицій і звичаїв і загального дотримання законів і права. Об'єднують суспільство також єдина релігія, школа та національна армія. Якщо ці фактори діють в суспільстві, тоді в ньому формуються громадянська добродієвість, політична свідомість та загальнодержавні цінності. Тільки так суспільство може існувати в республіці, де громадяни використовують не лише свободи, але й самі управляють. Але якщо громада не розуміє потреби в єдності, зайнята власними інтересами, у ній панує егоїзм, відсутній патріотизм, то актуальними стають авторитаризм, примус. Лише такими засобами можна домогтися від громадян усвідомлення вищих державних інтересів. Тому людина, яка втілює ці загальні інтереси, повинна бути сильною, безжалісною і рішучою [4, с. 240]. Саме про це йдеться у праці Н. Макіавеллі «Державець», в якій і звеличується авторитарний режим влади, єдиновладдя. Якщо в «Міркуваннях» М. Макіавеллі розглядає ситуацію в Італії як безнадійну, теоретизуючи на матеріалах античності, то в «Державці» він звертається до реальних політичних діячів і дає їм практичні поради, сподіваючись, що в деградуючій державі стан може змінитись на краще. «По суті, годі чекати чогось доброго від цих, як видно, геть деморалізованих країн, до яких Італія належить в першу чергу. У Франції та Іспанії корупції теж досить і якщо там ми не бачимо стільки ж смуту і заворушень, скільки щодня маємо в Італії, то завдячувати цьому ми повинні порядності їхнього люду, як тому, що у них є король, який тримає них під ЄДИНИМ началом». Отже, вирішити надзвичайно складні соціальні проблеми в Італії може лише єдиновладний правитель. Італійське суспільство на той час було повністю деморалізованим: це і розгул зловживань і насильства, значна майнова і правова нерівність,

порушення громадського спокою і справедливості, посилення протизаконних домагань, роз'єднаності, безправ'я, зневаги до релігії [5, с. 147]. Н. Макіавеллі розуміє, що за такого рівня занепаду особливих моральних чеснот та громадської відданості справі загальнонародне правління стає неможливим. «Єдиний спосіб, лише він може навести якийсь порядок, це заснувати монархічне правління; бо там, де народ деморалізований до такої міри, що закони не в силі його стримати, слід поставити якусь вищу владу, що королівською рукою, з повним і абсолютним правом могла б покласти край надмірним амбіціям і корупції можновладців». Тому завдання Італії — заснувати державу в деморалізованому суспільстві і, на думку Н. Макіавеллі, в таких умовах жодна влада не буде ефективною, крім абсолютної монархії, абсолютного державця чи короля. З цього приводу у Н. Макіавеллі є два підходи щодо розуміння характерних рис і функціональних обов'язків верховного правителя державця [6, с. 72].

Перше — обґрунтування провідної для суспільства ролі законодавця. Перспективна держава має бути заснована однією людиною, а закони і тип правління формують національний характер його народу. «Однак слід визнати як загальне правило, пише Н. Макіавеллі, не буває (чи майже не буває) такого, щоб монархія чи республіка відразу мали добрий конституційний устрій, або щоб колишні їхні інститути були повністю відновленими, хіба що це зробила б одна людина: і навіть необхідно, аби той, хто задумав даний устрій, сам впроваджував у життя». Н. Макіавеллі був упевнений, що тільки закон є джерелом усіх громадянських чеснот. Навіть у монархічній державі найпершою умовою стабільного правління є те, що воно має регулюватися законом. Тому, щоб попередити не законне насильство, слід застосувати законні засоби проти офіційних зловживань. Він особливо підкреслював політичну небезпечність свавільних правителів, злочинну безглуздість політики утисків. За умови, якщо правитель знається на правилах державного мистецтва, йому дозволяється все: руйнувати стару державу, змінювати форми і систему правління, проводити переселення народу, плекати нові риси у своїх підданих, викорінити у них боягузство та фемінізовану ментальність. За Н. Макіавеллі, законодавець — архітектор не лише держави, а й суспільства з його моральними, релігійними та економічними інститутами [7, с. 348]. Друге, в умовах деморалізованого італійського суспільства такий правитель силою свого політичного генія повинен створити військову потугу, здатну тримати в покорі всі бунтівні слої та райони держави. Правитель як творець держави перебуває поза законом. Н. Макіавеллі відверто допускає жорстокість, віроломство, вбивство: будь-який засіб є добрим для досягнення мети за умови, якщо вжито його з розумом і без розголосу. Ось у цій частині Н. Макіавеллі змальовує державця з такими рисами та властивостями: рішучий, безжалісний, безкомпромісний, жорстокий, прямий, хитрий та підступний.

Для верховного правителя пріоритетними є загальнодержавні інтереси, національні цілі домінують над регіональними. Він повинен мислити масштабно, відокремлюючи головні завдання від другорядних, рішуче і без вагань проводити жорстку політику, не боятися задля впорядкування держави чи створення нової вживати певних надзвичайних заходів. Це і є характерні риси диктатора. «Досвід показує, пише Н. Макіавеллі, що диктатура завжди виявлялася корисною». Питання співвідношення політики та моралі ставилися і до Н. Макіавеллі, але саме у нього воно найбільш рельєфно висвітлене і ним започатковане напрямок пошуків, якому слідують мислителі до наших днів. Макіавеллі ставить проблему в двох площинах: у її загальних державно-владних вимірах і вимірах одноособових або єдиновладних, самодержавних. У першому випадку Н. Макіавеллі віддає перевагу державним інтересам над громадськими. Він виходить з того, що люди від природи злі, егоїстичні, жорстокі, підступні, брехливі, до того ж мають тенденції до протистояння громадським інтересам, прагнуть задовольнити власні інтереси за рахунок суспільства. Тому держава є тією силою, яка стримує егоїзм людей: частково через примус та покарання, частково через виховання. Тому, коли виходять на перший план державні інтереси, це робить виправданими різні методи та засоби їх реалізації. Характерно, що Макіавеллі приписує християнській релігії роль фактора, завдяки якому формується бездуховність у людини і в суспільстві. Він вважає, що християнські «чесноти» сприяють вихованню рабської залежності. «Наша релігія вбачає найвище щастя у смиренності, приниженості людини, у нехтуванні мирським; тоді як для античної релігії навпаки, найбільшим благом є душевна велич, тілесна міць і все те, що робить людину незалежною. Ці засідки послабили людей, зробили їх легкою здобиччю зловмисників, тим більше певних своєї влади, коли вони бачать, що більшість цих людей, щоб заслужити собі вічне блаженство радше готові терпіти кривду, ніж помститися за неї» [7, с. 270]. Н. Макіавеллі різко критикує державу як одну із головних винуватців розпорошеності земель Італії. Захопивши світську владу, вона не в змозі об'єднати країну, але все ж таки досить сильна, щоб поводити іншим: «Ганебні й ниці люди, які руйнують релігію; які розтринькують державу і народне благополуччя, недруги доблесті, знання і всіляких інших мистецтв, які приносять користь і честь людському роду». У таких умовах державна влада повинна сприяти всіма доступними засобами, навіть застосуванням непопулярних методів, аби змінити на краще духовний стан суспільства. Щодо іншого аспекту, то Н. Макіавеллі використовує образ самодержавця для виправдання абсолютизму політичної форми. Необмежена влада однієї особи потрібна, на його думку, для відновлення «розбещеної» держави і для об'єднання країни. Він вважає, що морально деградоване суспільство не може витворити ефективної справедливої системи управління і тим самим санкціонує використання аморальних засобів

для досягнення правителем своїх цілей. Правитель не повинен сповідувати релігію своїх підданих або виявляти інші чесноти, які поціновує це суспільство. Для Макіавеллі мораль є таким же зброєю для армії, як і рушниця; а мудрий правитель дбатиме про те, щоб і те, й друге було найвищої якості. Мислитель сповідує подвійну мораль Про правителя судити з того, наскільки він успішно тримає в руках і зміцнює владу; про громадянина з того, наскільки його поведінка сприяє здоров'ю соціальної групи. Правитель, оскільки він перебуває поза групою, стоїть вище від принципів моралі, які у цій групі насаджуються. «У світі немає нічого, крім черні, меншості в ньому не залишилося місця, коли за більшістю стоїть держава» [8, с. 80].

Розглядаючи ставлення Н. Макіавеллі до вибору допустимих засобів у політиці, слід зазначити, що підступність насильства для нього немає абсолютної цінності. Їх використання виправдане з метою об'єднання і відбудови держави (Італії) у боротьбі з усіма антидержавними силами, які не знають іншої мови, крім мови отрути і кинжалу. Аморальні прийоми політичної боротьби є неминучим злом, але злом, яке повернене проти значно більшого зла. Жорстокість, зазначає мислитель, можна виправдати лише тоді, коли відповідні засоби застосовуються один раз і на користь підлеглим. Пізніше, принципи політики, які допускають систематичне застосування всіх засобів, які виправдані метою, набули універсального тлумачення під назвою макіавеллізм (сам Макіавеллі допускав і схвалював таке лише в окремих випадках і лише в контексті боротьби за владу, коли ця влада випаровується й іншого способу утримати її немає). Відповідним чином профановане вчення Н. Макіавеллі часто використовували для виправдання репресивних дій щодо тих чи тих шарів суспільства чи окремих людей. Невиправдано замовчувалися або перекручено трактувалися ті гуманістичні положення політичної доктрини Н. Макіавеллі, які відображали суперечливий дух епохи, в якій ця доктрина була сформована; на задній план відсувалося ставлення мислителів нормальних для людського суспільства, до характеру боротьби за владу в Італії — гострої, безжалісної та підступної.

Н. Макіавеллі був великим патріотом своєї батьківщини. У листі своєму товаришу він писав, що «любить батьківщину більше, ніж душу». Він відмовляється від престижних пропозицій займати ту чи іншу посаду. Відмовляючи у служіння королю Франції: він пише, що «краще вмерти з голоду у Флоренції, ніж від нетравлення шлунку у Фонтенбло». Велич Макіавеллі як мислителя в тому, що у своїй політичній доктрині він зумів віднайти те раціональне зерно політики, з якого виростали і навколо якого формувалися прогресивні технології суспільної життя. Але найбільше суперечок, які точаться навколо його вчення сьогодні-це його (Макіавеллі) відокремлення політики від моралі. Деякі дослідники вважають, що Нікколо Макіавеллі відокремив політику не від моралі загалом,

а від схоластичного моралізаторства. Сам Макіавеллі не без жалю визнавав: «Від того, як життя протікає насправді, до того, як воно має протікати, пролягає величезна відстань Той, хто хотів би зберігати віру в добро, неминуче загине серед величезної кількості людей, далеких від добра» [9, с. 330]. Макіавеллі не відкидає важливість моралі та етики, але він, як політичний мислитель, а можна сказати і політолог, прагне поставити акцент на технологіях управління, ведення внутрішньої та зовнішньої політики. Він підкреслює: для досягнення успіху в політиці, для досягнення певної мети на благо народу, тобто неогоїстичної, правитель може застосовувати будь-які засоби, і релігійні чи моральні принципи не можуть йому заважати. Дослідник Я. Агаєв стверджував, що людям у кризові години характерний пошук засобів або людських рис, які можуть вивести суспільство з кризи. Макіавеллі справді ідеалізував «силу поза мораллю» в образі успішного правителя, якому були б притаманні мужність, хитрість, навички думати на три кроки вперед. Отже, виокремимо головну, визначальну рису Макіавеллі як представника політичної науки: він прагне закріпити розуміння політики як результат ЛЮДСЬКОЇ діяльності, намагається, як Пігмаліон з Галатеею, витесати політику з глиби теології, середньовічної схоластики, моралізаторської етики на аналізі реальних явищ. Чи можемо ми поставити знак дорівнює між політичним вченням Макіавеллі, яке ми назвали (класичним) Макіавеллізмом та спотвореним Макіавеллізмом? Типово (спотворений Макіавеллізм) називають вид державної політики, заснований на культурі грубої сили та запереченні моральних норм. Ті, хто критику аморальність апелюють до такої цитати його праці «Державець»: «для зміцнення держави допустимі будь-які засоби насильства, вбивство, брехня, зрада». Це спростили до лозунгу «Мета виправдовує засоби». Але перш ніж деталізувати генезис поняття «макіавеллізм», спробуємо певним чином ВИПРАВДАТИ Макіавеллі, якому приписують одноосібне створення жорстокої та антигуманної ідеології.

По-перше, доробок Макіавеллі є недостатньо глибоко дослідженим. Людей, що цікавляться його творчим доробком, можна умовно розбити на два табори. Одні поверхово познайомилися з «Державцем», вибрали з нього найбільш одіозні вислови, опустили всі ті пояснення, які старанно наводив Макіавеллі, і поставили знак рівний між Макіавеллі та жорстокістю. Інші поцікавилися його життям, історією тогочасної Італії, перечитали, наприклад, «Історію Флоренції» та «Роздуми про першу декаду Тита Лівія» та побачили у Макіавеллі патріота, шанувальника республіканського устрою, захисника демократії. Але перший табір явно більший — тому Макіавеллі і розглядають досить однобоко.

По-друге, філософію особистості не можна розглядати у відриві від епохи, що сформувала її. Макіавеллі був упевнений, що жорстокість влади має бути сильнішою за жорстокість і свавілля розбещених феодалів, через

які Італія XV-XVI століття перебувала в нестабільності. До цього додавалася її державна несамостійність, виродження інституту папства і як наслідок відчай у громадськості і обмеження людей власними інтересами. І тому Макіавеллі, як політичний філософ, ставить першочергову МЕТУ — створення міцної держави, і розробляє образ правителя, який до цієї мети йти-ме по головах, бо у нього є сила та знання як використати цю силу.

По-третє, зазначимо основну розбіжність між особистістю Макіавеллі та особистістю гіпотетичного макіавеліста. Калуцька та Піддяков зазначають: «Щодо своєї Батьківщини Макіавеллі не був макіавеллістичним — він давав ті поради в державотворенні, які справді вважає ефективними, ті, що на його думку, мали б допомогти Флоренції досягти стабільності». Моральні принципи стосовно інших держав, були більш гнучкими і менш обов'язковими, тобто він діяв, як зацікавлена в процвітанні держави особа.

Тепер окремо розглянемо питання, як цей мислитель-патріот став уособленням усіх гріхів політичної науки. Ельфонд І. упевнений, що формування макіавеллізму як поняття з негативним відтінком відбулося у Франції. У 16 столітті Франція опинилась у вирі громадянських війн, і в громадській свідомості розпочався активний пошук винуватця всіх бід. Саме перед початком громадянських війн у Франції було видано низку праць Макіавеллі, тому ідейного натхненника хаосу знайшли дуже швидко. Початковим етапом штучного формування макіавеллізму як ідеології тиранів став перший період громадянських війн. Головну роль тут зіграли публіцисти протестанти.

Варто розуміти дві речі. По-перше, протестанти критикували французьку монархію за її тиранічність. По-друге, поряд з критикою уряду, у соціумі ширилися й антиіталійські настрої. Публіцисти звинувачували владу в тому, що вона править за принципами Макіавеллі. У ході Памфлетних війн 60-х рр. 16 століття у Франції італійці з Макіавеллі на чолі були проголошені головними теоретиками тиранії. З іншого боку, дуже швидко до критики Макіавеллі доєдналися і католики. Негативне трактування макіавеллівських учень як пропаганди атеїзму та антигуманності швидко поширилося в їх таборах. Але особливо часто починають згадувати флорентійського мислителя після Варфоломіївської ночі, публіцисти називали французьких правителів «здібними учнями Макіавеллі». Про Медичі, яку вважали лиходійкою та винуватицею всіх бід, писали: «королева гідно наслідувала свого Макіавеллі».

Отже, трактування вчень Макіавеллі як аморальних, тиранічних, антирелігійних і жорстоких склалося у французькій публіцистиці 16 століття в перший період громадянських війн, і визначною рисою була поверхневність, односторонність розгляду творів Макіавеллі, ігнорування його творчого доробку, а деколи і фальсифікація думок Макіавеллі. Іншим етапом,

розквіту ненависті до Макіавеллі, став період громадянських війн після Варфоломійської ночі.

На противагу штучно розробленому «макіавеллізму» висувається «антимакіавеллізм». Теоретично викласти його положення спромігся один із політичних ідеологів гугенотів І. Жантіє. Сильно загостривши висунуті Макіавеллі положення, він надав оригінальним тезам досить одіозного звучання та написав твір із короткою назвою «Анти-Макіавеллі».

По-перше, Жантіє пояснював усі проблеми тогочасної Франції тим, що вона «керується доктриною Макіавеллі». По-друге, винуватцями всіх бід він проголошував італійців як націю, і писав: «Так само, як цінуються дорогоцінні камені серед інших, цінуються шляхетні італійці, адже гідних італійців дуже мало. Італійці, що зараз правлять Францією, вважають вчення Макіавеллі за істину».

У чому ж секрет успіху гігантського трактату, який фактично повторює одні й ті самі думки? Справа в тому, що до кожного розділу Жантіє дібрав по одній короткій, найбільш шокуючій цитаті з праць Макіавеллі. Він опустив всю аргументацію Нікколо Макіавеллі і таким чином перетворив гіпотетичного макіавеллівського правителя на справжнє чудовисько, а макіавеллізм прирівняв до пропаганди насильства та зла.

Але тут криється ще одна цікава пастка — до кожної з таких цитат ідеолог написав коротку преамбулу. Ці нотатки і стали викладенням положень макіавеллізму, яке ми назвали «спотворений Макіавеллізм».

Відкидаючи релігійно-схоластичні догмати, вчення Н. Макіавеллі стало ланкою, яка об'єднує античне та нове політичні вчення. Слід звернути увагу на те, що Н. Макіавеллі розглядає державу як таку, форма якої визначається її змістом, «матерією». Залежно від кількісного та якісного стану елементів політичних зв'язків утворюються та чи та форма, структура, організація, визначаються владні повноваження тощо. «Не може одна і та сама форма залишатися сталою, якщо матерія стала протилежною». Саме тому на «матерію» політичного тіла спрямовано увагу мислителя.

Завдання науки він вбачає передовсім у тому, щоб виявити стійкі закономірності, їх зв'язок із певним розташуванням політичних сил, нормальні та патологічні процеси у формах держави, причини революцій і т. ін. При аналізі політичних форм Н. Макіавеллі розбирає різні фактори, що впливають на їх становлення, розвиток та видозміну: економічні, військові, територальні, географічні, демографічні, етнічні. Але з численних фактів, які можна спостерігати, він виділяє найбільш значущий сталі відносини та зв'язки. Таким чином формуються ним закономірності політичної життя. Він запроваджує поняття соціального закону — як науково виведеного факту, який засвідчує ту чи ту закономірність подій, а не закону морального — норми, якою керуються люди у рішеннях, що слід робити,

а чого — ні. Н. Макіавеллі на основі аналізу реалій життя доводить, що наймогутнішим серед інших стимулом людських дій є інтерес.

А тому держава є справою людських рук і Бог у її становленні ніякої участі не приймає. Суть держави полягає в забезпеченні підданим безпеки і миру: у внутрішніх справах — це захист власності і особистої безпеки громадянина; у міжнародних — незалежність, яку забезпечує сильна армія. Міць держави визначається рівнем згуртованості суспільства. Ця згуртованість та єднання залежать від ступеня розвитку єдиної мови, спільних традицій і звичаїв, загального дотримання законів і права. Об'єднують суспільство також єдина релігія, школа та національна армія. Якщо ці фактори діють в суспільстві, тоді в ньому формуються громадянська добродішність, політична свідомість та загальнодержавні цінності.

Тільки так суспільство може існувати в республіці, де громадяни використовують не лише свободи, але й самі управляють. Але якщо громада не розуміє потреби в єдності, зайнята власними інтересами, у ній панує егоїзм, відсутній патріотизм, то актуальними стають авторитаризм, примус. Лише такими засобами можна домогтися від громадян усвідомлення вищих державних інтересів. Тому людина, яка втілює ці загальні інтереси, повинна бути сильною, безжалісною і рішучою. Саме про це йдеться у праці Н. Макіавеллі «Державець», в якій і звеличується авторитарний режим влади, єдиновладдя. Якщо в «Міркуваннях» Н. Макіавеллі розглядає ситуацію в Італії як безнадійну, теоретизуючи на матеріалі античності, то в «Державці» він звертається до реальних політичних діячів і дає їм практичні поради, сподіваючись, що в деградованій державі стан може змінитись на краще.

Н. Макіавеллі був упевнений, що тільки закон є джерелом усіх громадянських чеснот. Навіть у монархічній державі найпершою умовою стабільного правління є те, що воно має регулюватися законом. Тому, щоб попередити не законне насильство, слід застосувати законні засоби проти офіційних зловживань. Він особливо підкреслював про політичну небезпечність свавільних правителів, про злочинну безглуздість політики утисків. За Н. Макіавеллі, законодавець-архітектор не лише держави, а й суспільства з його моральними, релігійними та економічними інститутами.

Отже, виокремимо головну, визначальну рису Макіавеллі як представника політичної науки: він прагне закріпити розуміння політики як результат ЛЮДСЬКОЇ діяльності, намагається, як Пігмаліон з Галатеєю, витесати політику з глиби теології, середньовічної схоластики, моралізаторської етики на аналізі реальних явищ.

Чи можемо ми поставити знак дорівнює між політичним вченням Макіавеллі, яке ми називали (класичним) Макіавеллізмом та спотвореним Макіавеллізмом? Типово (спотворений Макіавеллізм) називають

вид державної політики, заснований на культурі грубої сили та запереченні моральних норм.

Висновки

Таким чином, засновані Н. Макіавеллі основи політики набули свого подальшого розвитку в ряді таких напрямків. По-перше, макіавеллізм який ми трактуємо як «класичний макіавеллізм». При цьому слід зауважити що сам Макіавеллі допускав відхилення від нього лише в окремих випадках, і лише в контексті боротьби за владу, коли ця влада виправдовується загально суспільним благом й іншого способу утримати її немає. Відповідним чином, профановане вчення Макіавеллі часто використовували для виправдання репресивних дій проти тих чи тих шарів суспільства чи окремих людей. Невиправдано замовчувалися або перекручено трактувалися ті гуманістичні положення політичної доктрини Н. Макіавеллі, які відображали суперечливий дух епохи, в якій ця доктрина була сформована.

По-друге, на задній план відсувалося ставлення мислителя до свого часу і подій як ненормальних для людського суспільства, до характеру боротьби за владу в Італії — гострої, безжалісної і підступної. І цей вид макіавеллізму ми називаємо «спотвореним макіавеллізмом».

По-третє, останній ще називають як «сучасний макіавеллізм» з різноманітними національними, регіональними і етнокультурними проявами. Це викликає потребу подальшого глибокого і всебічного дослідження.

Велич Н. Макіавеллі як мислителя в тому що у своїй політичній доктрині він зумів віднайти те раціональне зерно політики, з якого виростили і навколо якого формувалися прогресивні технології суспільного життя.

Список посилань

1. Burd, L. Florence: Machiavelli. Cambridge Modern History, Vol. 1, 1903, 200 p.
2. Кирилюк Ф. Історія політології: Підручник для вищих навчальних закладів. К.: Знання України, 2001. 535 с.
3. Чанышев А. История политических учений. Классическая западная традиция (античность — первая четверть XIX в.). Москва: РОССПЭН, 2001. 479 с.
4. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки; пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 838 с.
5. Агаев Я. Макиавелли и макиавеллизм: ключевые идеи. Вісник Дніпропетровського університету. 2012. № 22. С. 146–149
6. Власенко Ю., Шокер Р. Феномен макіавеллізму у сучасному науковому дискурсі. Інтелект. Особистість. Цивілізацію. Випуск 14, 2017. С. 70–77.
7. Лосев А. Эстетика Відродження. Історичний сенс естетики Відродження. Київ: Наукова думка, 1998. 750 с.

8. Калуцька І., Поддяков. О. Уявлення про макіавеллізм: різноманітність підходів та оцінок. Культурно-історична психологія. Том 3. № 4. 2007. С. 78–90.

9. Перечитывая Макиавелли. Идеи и политическая практика через века и страны. Сборник статей. Москва: Институт общей истории РАН, 2013. 482 с.

References

1. Burd, L. (1903). Florence: Machiavelli. Cambridge Modern History. Vol. 1. 200 p.

2. Kyryliuk, F. (2001). History of Political Science: A Textbook for Higher Education. K.: Knowledge of Ukraine. 535 p. [in Ukrainian].

3. Chanyshchev, A. (2001). History of political doctrines. Classical Western tradition (antiquity – the first quarter of the XIX century). Moscow: ROSSPEN, 2001. 479 p. [in Russian].

4. Sebain, J. & Thorson, T. (1997). History of political thought; Per. in English. Kyiv: Fundamentals. 838 p. [in Ukrainian].

5. Agayev, J. (2012). Machiavelli and Machiavellianism: key ideas. Journal of Dnipropetrovsk University. N 22. Pp. 146–149 [in Ukrainian].

6. Vlasenko, Yu. & Shocker, R. (2017). The phenomenon of Machiavellianism in modern scientific discourse. Intelligence. Personality. Civilization. Issue 14. Pp. 70–77 [in Ukrainian].

7. Losev, A. (1998). Aesthetics of the Renaissance. The historical meaning of the aesthetics of the Renaissance. Kyiv: Naukova dumka. 750 p. [in Ukrainian].

8. Kalutska, I. & Poddyakov, O. (2007). The idea of Machiavellianism: a variety of approaches and assessments. Cultural and Historical Psychology. Volume 3. No 4. Pp. 78–90 [in Ukrainian].

9. Rereading Machiavelli. (2013). Ideas and political practice through centuries and countries. Collection of articles. Moscow: Institute of General History of the Russian Academy of Sciences. 482 p. [in Russian].

Fedor Kirilyuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-7049-1541>

e-mail: politia@i.ua

«REALPOLITIK» — THE BASIS OF FORMATION OF CLASSICAL MACIAVELLISM

Abstract

Machiavelli's creative work was and remains one of the most controversial in the history of world political thought. Some scholars enthusiastically quote him and call him the beginning of modern politics, others are ready to burn his own works because of their «immorality». There are also interpretations that he did not have much interest in philosophy and a tendency to generalize, or simply stated his position and in fact never tried to substantiate them in any way.

The aim of this article was to identify key approaches to understanding the concepts of «Machiavellianism» and «pseudo-Machiavellianism» and the place of «realpolitik» in this doctrine.

The article determined that the ideas founded by N. Machiavelli were further developed in a number of such areas. First, Machiavellianism, which we interpret as «classical Machiavellianism. » It should be noted that Machiavelli himself allowed deviations from it only in some cases. Secondly, in the background is the thinker's attitude to his time and events as abnormal for human society, to the nature of the struggle for power in Italy — sharp, ruthless and insidious. And we call this kind of Machiavellianism «distorted Machiavellianism. » Third, the latter, also known as «modern Machiavellianism» with a variety of national, regional and ethnocultural manifestations. This calls for further in-depth and comprehensive research on this topic.

Key words: Machiavellianism, classical Machiavellianism, distorted Machiavellianism, politics.

Стаття надійшла до редакції 28.09.21

© Кирилюк Ф.М., 2021